

УДК94 (477) «1919»

Роман Тимченко*
(Київ)

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р.

У статті розглядаються передумови, причини, особливості та наслідки проведення аграрної реформи на західноукраїнських землях. Робиться порівняльна характеристика з земельним законом Директорії УНР.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, земельна реформа, Українська Національна Рада, Рада державних секретарів, землеволодіння.

В статье рассматриваются предпосылки, причины, особенности и последствия проведения аграрной реформы в западноукраинских землях. Делается сравнительная характеристика с земельным законом Директории УНР.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, земельная реформа, Украинский Национальный Совет, Совет государственных секретарей, землевладения.

Pre-conditions, reasons, features and consequences of carrying out agrarian reform on western Ukrainian land are examined in the article. Comparative description with the landed law of Directory UPR is done.

Keywords: Western-Ukrainian People's Republic, landed reform, Ukrainian National Rada, Advice of state secretaries, landownership.

Листопадова революція 1918 р. і проголошення Західно-Української Народної Республіки стали знаковими подіями української історії. Чи не вперше за багато століть українці отримали шанс реалізувати свої віковічні прагнення й об'єднатися в одну державу. Нарешті, у результаті тривалого процесу, 22 січня 1919 р. Україна стала незалежною соборною державою. Однак це об'єднання з початку свого існування носило більше декларативний характер. Після Акту злуки формально продовжували існувати дві держави — УНР на чолі з Директорією та ЗУНР (після 22 січня ЗОУНР) під проводом Української Національної Ради (УНРади). Уже з початку свого буття обидва державні утворення зіштовхнулися з великими проблемами — зовнішніми ворогами та внутрішніми протиріччями. Одним з основних для їх завдань, що потребувало першочергового вирішення, було земельне питання, бо селяни перебували у складному економічному становищі й дедалі популярнішими ставали гасла, висунуті більшовиками.

* **Роман Тимченко** — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Мета нашого дослідження — визначення причин і передумов проведення земельної реформи на Галичині, аналіз її сутності та значення для селянства західноукраїнських земель, а також порівнянні з таким же законом Директорії.

Дана тема знайшла певне відображення в дослідженнях М. Литвина й К. Науменка, Б. Тищика та П. Гай-Нижника, де історики дають короткий опис проведення земельної реформи ЗУНР. Особливу наукову цінність становить праця О. Павлишина, у якій характеризується прискіплива робота по підготовці даного закону¹.

Західноукраїнські землі протягом тривалого часу входили до складу Австро-Угорської імперії. Селянство, що становило абсолютну більшість населення краю, перебувало в скрутному становищі. Хоч революція 1848–1849 рр. й ліквідувала кріпосне право в Австро-Угорщині, але не набагато покращила їхнє становище. Ціна за викуп особистої залежності в десять разів перевищувала всі існуючі повинності. До того ж поміщики, при проведенні реформи, захопили всі ліси, луки й пасовища. Їм належала майже половина орних земель. Селяни ж мали або невеликі наділи землі, або не мали її взагалі й змушені були найматися на роботу до панів або церкви.

На Галичині продовжували панувати пережитки феодальних відносин. Поміщики змушували селян працювати на їхніх угіддях та виконувати різноманітні повинності на користь держави. Наймити працювали по 16 годин на добу і отримували мізерну платню, що звісно їх не влаштовувало.

У 1914 р. розпочалася Перша світова війна, яка завдала великої шкоди західноукраїнським землям. Вони опинилися в епіцентрі військових дій і переходили з рук в руки — від влади Австро-Угорщини до Російської імперії. У результаті боїв були зруйновані десятки сіл і містечок. У Бродівському повіті з 13644 хат уціліло 6231, без даху залишилось 3 тисячі жінок і дітей. У Тернопільському повіті ситуація була ще гіршою. У с. Данисові залишилося 128 хат (з 405), с. Буцневі — 239 (з 421), Купчинцях — 450 (з 644²). Ряд містечок та сіл, розташованих у зонах ведення боїв, були фактично зруйновані: Броди, Вишневчик, Яловець, Монастирськ, Надвірна, Журавно, Гвоздець, Галич, Тлумач, Богородчани, Десятин. Майже половину будівель зруйновано у Скольому, Болехові, Печеніжені³.

У січні 1918 р. примусова праця в поміщицьких маєтках узаконилася урядом і сягала 3 днів на тиждень. Половина землі не розорювалася, впала врожайність технічних і зернових культур. Більш ніж удвічі скоротилося поголів'я коней⁴.

¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. — Львів, 1995; Тищик Б.Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Історія держави і права. — Львів, 2005; Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). — К., 2010; Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість і державність. — Вип. 6. — Львів, 2000. — С. 170–183.

² Литвин М.Р., Науменко К.Є. Назв. праця. — С. 91.

³ Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. — Львов, 1983. — С. 35.

⁴ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Назв. праця. — С. 92.

Наприкінці війни в Галичині й Буковині спостерігався рух за ліквідацію поміщицьких маєтків. Зустрічалися випадки збройного протистояння з поліцією, яка спробувала зібрати контрибуцію⁵. Популярним став і більшовицький декрет «Про землю», однак масового розповсюдження не дістав. Це пов'язано з різним історичним розвитком обох частин України.

Калейдоскопічні зміни подій, що відбулися в жовтні 1918 р., охопили революційними ідеями майже все населення західноукраїнських земель. Під тиском військових 1 листопада українці перебрали у свої руки владу у Львові та інших містах і селах Галичини. Особливу надію влада покладала на залучення до війська української молоді, але сподівання не виправдалися. Солдати, повернувшись із фронтів Світової війни чи з полону, теж не поспішали знову брати до рук зброю. На пропозицію приєднатися до війська вони відповідали: «Я вже три роки в плену наголодувався, набідився, воювати мені остогидло»⁶. Галицький публіцист В. Будзиновський досить точно відтворив настрої українських вояків: «Ми у Львові вже непотрібні. Там сім українських регіментів (полків — *Р.Т.*). З Києва ще йдуть чотири корпуси, бо Галичина відходить до Соборної України... На добавок ми чули від сицилістів (соціалістів — *Р.Т.*), що будуть ділити панські ґрунта. Треба ж кожному бути дома. Хто буде сидіти у Львові пильнуючи, щоби Ляхи не зробили повстання, той верне до порожньої і вилізаної миски»⁷. Отже, з цього випливає, що для більшості військових, які переважно були вихідцями з села, революція фактично закінчилася. Влада УНРади була встановлена, а значить, на їхню думку, необхідно повертатися додому й ділити землю. Часто поміщицькі володіння, які залишалися без нагляду, піддавалися грабунку. Зокрема, кур'єр УНРади В. Добровольський писав, що «...у селі Гошанах у дідича Янка знайдено зброю і амуніцію, яку жандармерія з Хишевич зконфіскувала. Дідич Янко втік до Самбора, полишаючи двір на двох жінок, яким не заплачено. Вони по його втечі з полоненими італійцями кинулись грабувати двір»⁸. Тому українським політикам необхідно було швидко встановити порядок і розв'язати селянське питання.

Прийшовши до влади УНРада 5–6 листопада проголосила ряд декларацій до населення західноукраїнської республіки по роз'ясненню перспектив майбутньої політики. Зокрема, що в «сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над бідними й економічно слабшими»⁹. Майбутній український парламент «переведе справедливую аграрну реформу, силою котрої земля великих земельних дібр перейде на власність малоземельних і безземельних». Отже, УНРада визначалася тим-

⁵ Тищик Б. Назв. праця. — С. 125.

⁶ Солдатенко В., Савчук Б. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. — К., 2004. — С. 31.

⁷ Будзиновський В. Ішли діди на муки (введення в історію України). — Нью-Йорк, 1958. — С. 4.

⁸ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 12.

⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: в 5 т. / Кер. роботи і відп. ред. О.Ю. Карпенко. — Т. 1. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 336.

часовим органом управління, а реформування аграрного сектору ЗУНР мав здійснити майбутній парламент.

Зрозуміло, що вирішення земельного питання в умовах війни з Польщею, розрухи господарства, нестачі продуктів стало особливо актуальним і вимагало від керманців ЗУНР швидких, безпомилкових дій. Для покращення становища населення, у тому числі й селянства, після Першої світової війни ще напередодні повстання 29 жовтня у Львові було створено Центральне бюро УНРади на чолі з р. Перфецьким та Харчовий уряд, головою якого став С. Федак. Останній мав займатися забезпеченням державних, освітніх і лікувальних установ продуктами харчування¹⁰. УНРада закликала утворювати повітові харчові комітети, які мали б перейняти на себе функції повітових урядів

Тим часом заступник державного секретаря закордонних справ М. Лозинський у передовій статті газети «Діло» виклав свої судження стосовно існування державності в Галичині й проведення в ній земельної реформи, яка вважалася «найголовнішою журою нашої державної влади». На його думку, з великого землеволодіння необхідно утворити «земельний фонд Народної Республіки, яким мають бути заспокоєні земельні потреби селянства». Установчі збори повинні вирішити способи управління цим фондом¹¹.

Проведенням же аграрної реформи ЗУНР мав займатися Державний Секретаріат земельних справ. До його обов'язків входив контроль за сільським господарством та підготовка проведення земельного закону. Йому підпорядковувалися рільничі референти при державних повітових комісаріатах, які поступово переросли в земельний відділ. Референти повинні були співпрацювати з лісовими інспекторами та управами державних маєтків¹².

З метою розробки аграрного законопроекту на січневій сесії УНРади в Станіславові була створена земельна комісія, до складу якої ввійшли С. Данилович, С. Вітик, А. Шмігельський, П. Шекерик-Доників, Т. Старух, Л. Петрушевич, С. Онишкевич, І. Макух та інші¹³. Ця організація прийняла ряд резолюцій стосовно проведення весняно-польових робіт, регламентування умов оренди землі. Зокрема, дані рішення зобов'язували Раду державних секретарів розробити розпорядження з цього приводу. Пізніше, 18 січня Державний секретаріат внутрішніх справ видав обіжник повітовим комісарам щодо організації весняних робіт: «Як що двірських обшар не обсіє і з власної вини оголошеної скількості моргів до кінця цвітня 1919 р., а насіє зужив в иньший спосіб, платить за кожний сотнар метричний бракуючого збіжа 500 К (крон — *P.T.*)»¹⁴. Передбачалося також в кожній громаді вибирати місцеву рільничу комісію з чотирьох осіб, котра займалася збором даних щодо засіяних заможними господарями й бідними селянами. Якщо з певних причин поле не оброблялося, його мав орендувати повітовий комісаріат¹⁵.

¹⁰ Діло. — 1918. — 30 жовтня.

¹¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... — Т. 1. — С. 443

¹² Чубатий М. Державний лад Західної області Української Народної Республіки. — Львів, 1921. — С. 37.

¹³ Нове життя. — 1919. — 7 січня.

¹⁴ ДАЛО. — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 1483. — Арк. 3–4.

¹⁵ Там само.

21 лютого 1919 р. була прийнята постанова Державного секретаріату землеробства й внутрішніх справ про примусовий обробіток землі: «Всі ґрунти, пригожі для рільничої культури мають бути управлені і нікому не вільно лишати придатного до культури ґрунту облогом»¹⁶. Землі, залишені поміщиками або селянами, держава через спеціальні повітові чи громадські комісії передавала орендарям для обробітку. Вони, у свою чергу, сплачували відповідний чинш. Тих, хто переховував пригожі для обробітку землі, насіння, живий і мертвий інвентар передбачалося покарати у вигляді арешту до шести місяців і штрафу до 50 тисяч крон¹⁷. Такий вимушений крок був направлений, у першу чергу, на відбудову сільського господарства після Першої світової війни й для забезпечення населення, особливо армії, продовольством. Ці заходи так і не принесли бажаного результату, оскільки час збирання врожаю припав на відступ УГА за Збруч до Наддніпрянщини.

На сесії УНРади 2–4 січня обговорювали й питання майбутньої аграрної реформи, зокрема, чи повинна вона бути однаковою для обох частин України. Та через непевність майбутнього державно-правового статусу Наддністріянщини у об'єднаній державі керівництво ЗУНР вирішило почекати з висновками. Галичани негативно оцінили й земельний закон Директорії УНР, прийнятий 8 січня, оскільки він був направлений на соціалізацію землі й скасовував приватну власність, що для них було неприйнятним.

22 січня відбулася історична подія — УНР і ЗУНР задекларували об'єднання в одну незалежну соборну державу. Наступного дня для визначення форми як центральної, так і місцевої влади скликався Трудовий Конгрес¹⁸.

Проведені заходи не утворили нової держави, а тільки намітили шлях до її заснування. Здійснити це мали Установчі Збори, час і спосіб скликання яких визначав уряд. ЗУНР стала називатися Західною областю Української Народної Республіки (ЗОУНР). Гербом ЗОУНР уже вважався тризуб замість лева. УНРада отримала формальну змогу впливати на політичне життя Наддніпрянщини через свого представника в Директорії. Навпаки, влада останньої не розповсюджувалася на західноукраїнські землі¹⁹. Хоча формально обидві частини й об'єдналися в одне ціле, але кожна продовжувала проводити власний політичний курс. Таким чином, уряд ЗУНР (ЗОУНР) вирішив, що має всі необхідні права на проведення власного аграрного закону.

Напередодні об'єднання представники галицького селянства, делеговані до Києва, заснували фракцію «Селянсько-українське демократичне сторонництво» на чолі з Т. Старухом. У його програмному документі передбачалося: узаконення приватної власності; можливість наділення землею лише тих, хто її обробляв; непорушність господарств з загальною площею до 50 моргів і

¹⁶ Вістник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. — 1919. — Вип. 3. — 2 марта. — С. 18.

¹⁷ Там само. — С. 19.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДА України, м. Львів). — Ф. 760. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 4 зв.

¹⁹ Там само. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 1.

конфіскація за відповідний викуп землі, що перевищувала дану норму²⁰. На засіданні Трудового Конгресу лідер фракції виступив з цією програмою і наполягав на проведенні окремого закону для західноукраїнських земель.

30 січня на засіданні Державного Секретаріату земельних справ з метою юридичного супроводу земельної реформи було створено правничу комісію з 15 осіб на чолі з М. Мартинцем, на засіданні якої обговорено прийнятий 8 січня земельний закон Директорії. Галицьким лідерам не сподобалася реформа, здійснена в Наддніпрянській Україні, оскільки вона не відповідала розвитку й традиціям західноукраїнських земель. Віце-президент УНРади Л. Бачинський вважав, що юридично вона не повинна взагалі розповсюджуватися на Галичину, бо була прийнята до укладення Акту соборності. Він наголосив на необхідності поділу землі між мало- і безземельними селянами. С. Данилович, навпаки, виступив з проектом передачі великого землеволодіння громадам для колективного господарювання²¹.

4 лютого на черговому засіданні УНРади С. Голубович наголосив на проведенні в скорому часі аграрної реформи: «Стреміти будемо, щоби розв'язка тая наступила без заколоту і потрясень та щоби забезпечила нашому народови на його землі свободне володіння». Він підкреслив, що аграрна комісія керується засадами, які підтримує Директорія, однак з огляду на відмінні правові й соціальні відносини ЗОУНР «справа та буде у нас вирішена окремим обласним законом»²².

Фактично за три місяці існування держави в Галичині наддністрянський уряд тільки обіцяв провести реформу, однак не поспішав цього робити. Лише на цьому засіданні С. Голубович виклав положення проекту закону аграрної комісії: «1) Вивласнення більшої посілості через викуп; 2) узнається приватну власність; 3) буде установлено мінімум непозбувальне; 4) право наслідства і обтяження буде обмежене; 5) більші лісні комплекси стануть державною власністю; 6) набувати землю мають право безземельні й малоземельні; 7) заплата за землю наступить дорогою індемнізації (шляхом кредитної оплати — *Р.Т.*)»²³.

Після цього розпочалося жваве обговорення аграрної реформи ЗОУНР депутатами. Зокрема, М. Корольок наголосив на недопустимості насильних реквізицій збіжжя на селі і проведенні земельного закону у порозумінні з масами. С. Онишкевич зазначав, що «аграрна реформа — музика будучини», й наполягав на поступовому її проведенні. Для початку депутат радив взяти дідичівські землі (отримані королівськими грамотами — *Р.Т.*) і наділити найбідніше селянство, аби воно «не вийшло покривджене»²⁴.

У дискусію активно включалися й депутати, які представляли селянство, оскільки їх у першу чергу хвилювало швидке вирішення аграрного питання.

²⁰ Дрогобицький листок. — 1919. — 14 лютого.

²¹ Нове життя. — 1919. — 3 лютого.

²² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: в 5 т. / Кер. роботи і відп. ред. О.Ю. Карпенко. — Т. 2. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 181.

²³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... — Т. 2. — С. 191.

²⁴ Там само. — С. 185.

Г. Тершаковець радив разом з земельною реформою провести камасацію (ліквідацію черезсмужжя) ґрунтів. Т. Маркус у справі реформи бажав «забрання від панів ґрунтів і інтабуляції на Громади, щоби вже їм ніякий ворог не міг відійняти». Він вважав, що поділу землі не потрібно розпочинати, оскільки не вистачало технічних сил для цього, а, головне, військо «довідавшись, що ділять вже землю, кине кріси, втече домів, щоби битись з сусідом за кращу пайку, тим часом Ляхи всядуть на карк»²⁵. М. Пачовський пропонував у першу чергу передати селам ліси і пасовища, а потім поступово проводити інші засади закону. Крім того, він негативно оцінював закон Директорії. Державний секретар І. Макух, навпаки, пропонував надрукувати земельну реформу УНР, проекти Л. Бачинського та С. Даниловича й поширити їх серед селянства, аби вони з ними ознайомилися та внесли свої корективи. За його словами — селянство це «золото, якого недооцінюємо»²⁶.

У наступні дні сесії УНРади неодноразово поверталися до аграрних проблем республіки й майбутньої реформи. 6 лютого 1919 р. на засіданні Національної Ради з промовою стосовно земельного закону виступив Л. Бачинський, наприкінці якої заявив: «Згори мусимо бути на те приготовані, що наша земельна реформа не буде досконала, та що треба буде її поправляти цілими десятками літ, поки витвориться таке володінне землею, яке лишиться на довший час»²⁷. Дискусія стосовно цього питання відбувалася також 8 та 10 лютого 1919 р.

10 лютого правничу комісію розширили до 25 осіб й обрали Л. Бачинського її головою. Наступного дня продовжили обговорення проектів земельного закону, авторами яких були Л. Бачинський і С. Данилович.

Голова комісії пропонував поділити велику земельну власність і передати її тим селянам, які на ній працюють, у розмірах, необхідних для їх розвитку. З цією метою землю, більшу за означений максимум, передбачалося примусово викупити й перетворити її в особливий державний фонд з якого наділялися мало- і безземельні власники. Ті особи, які її отримали, мали сплатити вищу за купівельну ціну через витрати на реформу й земельні борги. Л. Бачинський був проти передачі землі громадам через відмінний у західноукраїнського селянства історичний розвиток і притаманний їм індивідуальний характер ведення господарства. Однак ліси, за його законопроектом, передбачалося передати у власність тих же громад. Селяни мали право продавати або ставити під заставу четверту частину свого наділу тільки у важливих випадках і за дозволом компетентної влади. Право спадку розповсюджувалося тільки на найближчу рідню — дітей, внуків, братів, сестер, батьків. В інших випадках земля переходила до повітових або громадських селянських спілок. Влада мала право відібрати наділ, якщо власник протягом двох років її не використовував, або зібрав менший, ніж у два рази врожай, передбачений для такої площі господарства²⁸.

²⁵ Там само. — С. 186.

²⁶ Република. — 1919. — 7 лютого.

²⁷ Народ. — 1919. — 16 березня.

²⁸ ЦДДА України, м. Львів. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 96. — Арк. 22–23.

Депутат С. Данилевич пропонував схожий на радянський варіант проект, де великі землеволодіння передавалися в колективне користування, якими розпоряджались земельні ради вибрані місцевим населенням шляхом прямого й рівного голосування. На них покладался обов'язок організації спільного господарювання, ведення документації, забезпечення необхідним інвентарем і справедливий розподіл прибутків. «Може бути так, — говорилося в законопроекті, — що кождий працюючий в господарстві бере звичайну платню робітника в тій околиці, а опісля що року спільний зиск з господарства розділюється поміж робітників після днів їх з праці яко додаток до платні, — може бути так, що працюючі в тім господарстві діляться після днів своєї праці безпосередньо узисканими плодами або постановлять плоди ті чи часть їх для заспокоєння своїх власних потреб». Відшкодування власникам він планував встановити за цінами 1913 р. «земельними банками при уділюванні гіпотетичних позичок». Виплата мала відбуватися в процентних облігаціях протягом 50 років. Однак автор законопроекту не визначився з максимальною кількістю її володіння й наводить цифру 50–100 моргів. Більшість же учасників відстоювала приватну власність, однак думки також розділилися щодо максимальної її кількості²⁹.

Гостро постало питання про шляхи передачі землі найбіднішим селянам. О. Чайківський і А. Онищук запропонували її конфіскацію у великих власників, а не викуп. Цю ідею підтримали соціал-демократи. Л. Бачинський повідомляв, що у разі конфіскації великої землевласності держава повинна буде реквізувати й промислові об'єкти. У той час член радикальної партії П. Шекерик-Доників пропонував аби селяни викупали свою землю, оскільки «знаємо, що доки не заплатимо, доти нашою не буде»³⁰. Петрицький взагалі пропонував відкласти проведення земельної реформи до закінчення війни з Польщею.

3–7 березня відбулося чергове засідання земельної комісії, де колишній міністр земельних справ М. Шаповал наполягав на прийнятті закону схожого з наддніпрянським, однак його погляди не підтримали галицькі політики. Він відзначав, що у законі УНР право користування землею не ліквідується, оскільки з часом завдяки соціалізації все населення стане рівним, зросте продуктивність праці, а приватна власність на землю цього не дозволить зробити.

У результаті тривалого обговорення були прийняті «Основи земельного закону», головними постулатами якого були наступні положення: конфіскація землі в осіб, що володіють нею понад норму, а також угідь, що перебувають у руках спекулянтів; повне відшкодування вартості малих наділів, а більших за певний відсоток; ліси стають власністю держави за виключенням незначних масивів; пасовища мають перейти у власність громад. Крім того, програма забороняла продавати землю, меншу за означений мінімум, а селяни, які ухиляються від війни з поляками, взагалі не повинні її отримати. Закінчувався документ наступними словами: «Наділення землею відбуватиметься після закінченню війни і по повероті жовнів з фронту і полону». Для остаточного

²⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... — Т. 2. — С. 71–76.

³⁰ Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія. До 90-річчя утворення. — Львів, Івано-Франківськ, 2008. — С. 198.

перетворення «Основ» у справжній закон була обрана субкомісія на чолі з Л. Бачинським³¹.

«Земельна реформа, — писала з цього приводу урядова газета “Республіка” на початку квітня 1919 р., — заважить на взаємних відносинах до сусідів та дальших держав... Від реформи буде залежати їх прихильний чи ворожий настрій до нас. Отже, Ленін чи Вільзон. Коли ми не рішені, то виявимо о много більшу політичну зрілість, коли сей проблем відложимо ще на тиждень чи два»³².

Проект земельної реформи неодноразово обговорювався на зборах політичних партій. Так на засіданні Української радикальної партії 22–23 березня С. Данилович закликав передавати селянам землі великої власності та церкви в сумі, що необхідна для амортизації гіпотеки. Однак його побажання на з’їзді не знайшли підтримки. На цьому зібранні ухвалили рішення про створення в кожному селі «Селянської спілки»³³.

Наприкінці березня на засіданні Української соціал-демократичної партії учасники виступали за конфіскацію землі без викупу і спільне користування³⁴.

Представники найбільш популярної Української національно-демократичної партії активно обговорювали доцільність аграрних перетворень. У прийнятій новій програмі вказувалося, що в першу чергу необхідно наділити малоземельних селян, які брали безпосередню участь у боротьбі з поляками.

Як бачимо, з моменту проголошення злуки вже пройшло більше двох місяців, а закон ще не був прийнятий. Хоча в умовах рухливості кордонів і війни з ворогами ця проблема відходила на другорядний план. З іншого боку — проведення реформи було великою необхідністю саме через протистояння з Польщею і появою невдоволених політикою УНРади, особливо діяльністю Селянсько-Робітничого союзу. Головою СРС був маловідомий до того в політичному житті Д. Дем’янчук. 1 січня 1919 р. вийшов друком перший номер газети СРС «Республіканець», яка з кожним номером все різкіше виступала проти політики уряду ЗОУНР³⁵. Спочатку газета закликала уряд ЗОУНР здійснити «аграрну та соціяльну реформу», поки «невдоволений народ не вхопиться до боротьби з дотеперішнім ладом», але з березня 1919 р. вона вже ставила ліворадикальні вимоги повалення існуючої влади. У газеті відкрито писалося: «Ми скинули із себе національну неволю, ми мусимо скинути... неволю соціяльну»³⁶. Представники СРС радили уряду провести реформу схожу на земельний закон Директорії УНР. Соціалістичні наддніпрянські партії всіляко підтримували діяльність союзу, оскільки він виступав проти політики УНРади.

³¹ Республіка. — 1919. — 9 марта.

³² Там само. — 1919. — 2 цвітня.

³³ Народ. — 1919. — 30 марта.

³⁴ *Райківський І.* Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 рр. // Галичина. — Івано-Франківськ, 1998. — Ч. 1. — С. 46.

³⁵ *Його ж.* Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. — липень 1919 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість і державність. — Вип. 18. — Львів, 2009. — С. 221.

³⁶ Республіканець. — 1919. — 8 лютого; Республіканець. — 1919. — 13 березня.

На черговому квітневому засіданні Національної Ради продовжилося обговорення земельного закону. У цій справі р. Перфецький наголосив, що землю отримують всі рільники, які її не мають. Насамперед, воїни, які боролися за незалежність Західної області УНР проти Польщі, та вдови загиблих, а потім інваліди світової війни й безземельні та малоземельні селяни. Дезертири й ті, що ухилялися від служби на користь української державності, не мали права на отримання своїх паїв. Виступаючий доповів, що час і спосіб переділу землі має вирішити окремий закон³⁷.

Питання про долю церковного землеволодіння також потребувало вирішення. Представник греко-католицької церкви П. Філяс у своєму виступі звернув увагу на наступні принципи: «Розбіжність засад земельної і лісової господарки. Передаючи ліси державі, робимо мільйони людей зависимими від великого державного лісового капіталу. [...] Не відсуваємо інтелігенції від права користування землею. Не випробовуємо надто принципу, що земля належить тільки тим, що власники руками працюють на ній»³⁸. З цим слід погодитися, оскільки це зменшувало соціальну підтримку УНРади. Крім того протоігумен закликав до встановлення певного мінімуму для церковних і монастирських угідь. М. Лозинський не погодився з представником духовенства. Він підтримав соціалізацію лісових масивів і зазначив, що про матеріальні добра церкви має дбати тільки держава. Також виступаючий був противником того, «щоби церква скликувала всю суспільність служити її матеріальним справам»³⁹.

В. Темницький радив прийняти тимчасовий закон до скликання Сойму. Він був противником соціалізації, яку в своєму законі проголошувала Директорія, і закликав до узаконення дрібної селянської власності. Пропонував викреслити наступні пункти земельного закону — місця, де говориться про відшкодування й поділ вивласненої землі. Р. Трильовський радив створити на місцях дворів рільничі й фахові школи зі спілковими господарствами, у яких могли б брати участь мало- і безземельні селяни.

Представники селянства одногосно висловилися проти соціалізації і спільного господарства. Так Свидуляк зазначив, що селяни «боятися щоби при соціалізації не наступила друга панщина». А Дувірак пропонував розділити зруби між селянами.

Наприкінці обговорення аграрного питання знову виступив Р. Перфецький і наголосив, що законопроект ще раз буде переглянутий земельною і законодавчою комісіями⁴⁰.

Дискусії, відсутність кардинальних рішень у економічній сфері шкодили західноукраїнській державності. Колишній секретар військових справ Д. Вітовський наголосив, що «Національна Рада дотепер нічого не дала ані робітникам. Ані селянам, тому викликала незадоволення. Вона повинна розв'язатися,

³⁷ Нове життя. — 1919. — 4 квітня.

³⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... — Т. 2. — С. 313.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. — С. 315.

проголосивши восьмигодинний робочий день праці для робітників, [...] порішивши, що земля великих власників переходить у власність селян...»⁴¹.

Варто відзначити, що населення в різних місцевостях проводило мітинги з приводу аграрної реформи ЗОУНР. На вічах у Снятині (9 лютого), Рожнові (15 лютого) та Заболотіві (23 лютого) ухвалено наступні положення: земля є власністю народу; її необхідно перерозподілити між мало- і безземельним селянством; ліси до проведення реформи передати під управління повітової влади⁴². 9 лютого в Корчині зібрання вимагало наділення селян землею без викупу, 17 березня у Золочеві віче ухвалило резолюцію, у якій висловило підтримку основ земельної реформи⁴³. Збори села Усте Зелене Бучацького повіту погодилися на викуп, але лише за невеликою ціною⁴⁴. 13 квітня на зборах в Коломиї виступив П. Шекерик-Доників і наголосив, що селянсько-радикальна партія виступає проти соціалізації землі й збереження приватної власності. Він підтримував свої ранні ідеї про наділення малоземельних селян землею, але при умові безоплатної передачі. У Городенці А. Крушельницький вів роз'яснювальну роботу серед селян і зазначив свої два погляди на аграрний устрій, зокрема, приватну власність і спільне господарювання⁴⁵.

Селяни, що були незадоволені повільним просування вирішення реформи, почали самочинно ділити землю. Ця політика іноді підтримувалася стрільцями УГА⁴⁶. Так у Яворівському повіті на селянських сходах вирішили давати по 15 моргів землі українцям, що служили у війську, а іншим по 4⁴⁷. Місцевій владі УНРада надала право ув'язнювати на 6 місяців або штрафувати на суму 10 тисяч крон за самовільне захоплення земель, однак і це не дало позитивного результату. Таке нетерпіння пов'язане з важким становищем селянства, що потерпало від військових дій, безкінечних ревізій та голоду. Зокрема про це свідчить лист від жителів с. Бортники Тлумацького повіту до газети «Республіканець»: «Біля нас крайня біда. Нема що їсти, нема що і де засіяти і не маємо гроший на закупно харчів».⁴⁸ Бродівська повітова національна рада 25 березня повідомляла уряд, що повіт вимирає від голоду⁴⁹. Із Тернопільського повіту 1 квітня надійшла також скарга: «Ми всі мешканці громади Дітківці естесьмо дуже бідні [...] всі наші господарства в часі австрійської війни знищені [...], не маємо куска хліба, ані картоплі [...], не осталось ні одної хати...»⁵⁰ Аналогічні скарги надходили з інших повітів.

⁴¹ Република. — 1919. — 29 березня.

⁴² Нове життя. — 1919. — 5 березня.

⁴³ Республіканець. — 1919. — 16 марта.

⁴⁴ Нове життя. — 1919. — 2 лютого.

⁴⁵ Народ. — 1919. — 13 квітня.

⁴⁶ *Васюта І.К.* Галицько-волинське село між світовими війнами: монографія. — Львів, 2010. — С. 154.

⁴⁷ *Тищик Б.* Назв. праця. — С. 246.

⁴⁸ Республіканець. — 1919. — 17 квітня.

⁴⁹ ДАЛО. — Ф. 129. — Оп. 2. — Спр. 1441. — Арк. 2.

⁵⁰ ДАЛО. — Ф. 129. — Оп. 2. — Спр. 1441. — Арк. 7.

Нарешті 14 квітня, після тривалих дискусій в УНРаді, ухвалили Закон про земельну реформу⁵¹. А. Горбачевський зазначив, що він «є вислідом взаємного порозуміння, компромісу всіх партій, які може з забезпеченням партійних інтересів згодилися для загального добра на деякі уступки»⁵². Головною ідеєю закону було вивласнення великої земельної власності та наділення нею мало і безземельних селян. Однак опублікований він був у газеті «Републіка» лише 8 травня. Фактично західноукраїнська влада як не поспішала з його прийняттям, так і тягнула з публікацією.

За законом у земельний фонд ЗОУНР конфіскації підлягали поміщицькі, монастирські, церковні, єпископські, ерекціональні та фундаційні землі, набуті власниками з метою спекуляції, не оброблювальні й ті, що перевищують зазначені площу. Живий і мертвий інвентар, що належить до певного наділу підлягав також конфіскації, на відміну від предметів домашнього вжитку, одягу тощо. Це пов'язано з подальшим раціональним використанням землі, яка без них могла залишитися без обробки. Конфіскації без відшкодування підпадали домени колишньої австро-угорської імперії, домени власників, які зі зброєю боролися проти державності ЗОУНР, землі, набуті на спекуляціях, отримані під час війн 1914–1919 рр. Ліси ж переходили під управління держави, а водойми ставали колективними для громад, за винятком судно- і лісоплавних річок. Пасовища й полонини, які не були власністю селян, переходили також під їхнє керівництво.

У першу чергу передбачалося наділення землею жовнірів-рільників ЗОУНР, що «в її обороні проливали свою кров, або наслідком війни іншим чином стали неспосібними до праці, вдовиці і сироти по них, як також інші жертви сеї або всесвітньої війни та прочих безземельних і малоземельних рільників»⁵³. Даний розподіл відкладався на невизначений термін і не міг розпочатися «перед закінченням війни і поворотом жовнірів до бранців домів». Особи, покарані за дезертирство та ухилення від служби в армії, за злочини та співучасть у них проти держави, а також громадяни інших держав права на отримання конфіскованої землі не мали. Частина наділів фонду залишалася для «громадського господарства держави, громад або загально корисних економічних, культурних і добродійних заведень (потреб — *P.T.*) для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, просвітних, добродійних і загально корисних завдань». Питання відшкодування, розмір і спосіб оплати з приводу конфіскованих земель мав вирішити майбутній Соїм ЗОУНР.

До часу поділу між селянством землею мала управляти обласна, повітові та громадські земельні комісії. За законом до обов'язків обласної комісії входило конфіскація, відшкодування і перерозподіл землі. Повітова повинна вести нагляд за господарюванням на конфіскованих землях у своєму повіті, перевіряти звіти громадських комісій і скарги громадян. Громадська — управлінням на місцях і була підконтрольна вищеназваним організаціям.

⁵¹ Нове життя. — 1919. — 3 люте.

⁵² Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія. До 90-річчя утворення. — Львів, Івано-Франківськ, 2008. — С. 200.

⁵³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923... — Т. 2. — С. 351.

Водночас окремий параграф попереджав селян, що «за самовільний захват, ділення вивласнених на основі цього закону земель та нищення лісів, будинків, інвентарю і земних плодів, оскільки не становить вчинків, підлягаючих під карний закон, мають карати адміністративні власті карою арешту до 6 місяців, з котрою може бути получена грошева кара до 10000 корон. Крім того має бути опечена утрата права на наділ землі»⁵⁴.

Ухвалений закон, який довгий час не публікувався в офіційній пресі, не забезпечив стабільності ситуації на західноукраїнських землях. Це пов'язано не тільки з важким військовим становищем й прибуттям генерала Ю. Галлера з армією до Польщі, але й складними внутрішніми відносинами в державі. Про це говорить активна діяльність СРС, а також Дрогобицьке повстання 14–15 квітня 1919 р. проти повітової ради, придушене військами ЗОУНР. Недарма Головний Отаман С. Петлюра в телеграмі до державного секретаріату звертав увагу на незадоволення солдатів та населення політикою уряду. «Маю цілком певні повідомлення, — писав С. Петлюра, — про неспокій у військах і серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного Секретаріату в соціальних питаннях, а особливо по земельних. [...] Соціальні реформи, а особливо в земельному питанні, а також припинення процесів за відшкодування поміщицьких збитків, які обурюють галицьке селянство і настроюють його проти влади, мусять бути розв'язані позитивно в першу чергу. Кожний день протягання справи веде неминуче до катастрофи. Прошу звернути на це увагу і вжити відповідних заходів, продиктованих державною мудрістю і передбаченням неминучих конфліктів в житті населення Західної України»⁵⁵.

Що ж схожого й відмінного в земельних законах Директорії УНР і ЗОУНР. У Наддніпрянській Україні його прийняли набагато раніше — 8 січня 1919 р., а отже, на три місяці довше галичани готували свої перетворення в аграрній сфері. Закон Директорії УНР ліквідував приватну власність на землю, у той час як галицький уряд її охороняв. Верховним власником землі в Наддніпрянщині проголошували державу, яка за допомогою своїх органів адміністрації та виборних земельних управ здійснювали її управлінням. Він проголошував непопушність угідь до 15 десятин (30 моргів). Державні органи мали право надавати селянам землі в користування розмірі не менше 5 десятин для середнього трудового господарства й не більше трудової норми. Крім індивідуального господарювання, закон передбачав добровільні хліборобські спілки в кооперативній формі. Отже, земельний закон Директорії був побудований на соціальних засадах, однак він відрізнявся більшою радикальністю порівнюючи з аналогічним законом ЗОУНР. Він передбачав безкоштовне наділення селян землею, в той час як вирішення цього питання у Галичині відкладалося на невизначений термін до скликання Сойму, що й мав визначити розмір і час сплати селянами за наділи. Хоча закон Директорії також є незавершеним і був швидко прийнятий через наступ більшовиків. Одне можна стверджувати, що обидва документи так і не впровадилися в життя. Директорія весь час переїжджала й змінювала власні

⁵⁴ Република. — 1919. — 8 травня.

⁵⁵ ДАЛО. — Ф. 129. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 2–3.

столиці, підконтрольна їй територія то скорочувалася, то збільшувалася. Тоді, як галичани через боротьбу з поляками, неможливість провести вибори до Сойму так і не мали можливості реалізувати положення аграрного закону в життя, через два місяці взагалі перейдуть Збруч і опиняться на території Наддніпрянщини.

Отже, утворення Західно-Української Народної Республіки поставило за необхідність у короткі строки провести земельну реформу, яка відповідала б інтересам селянства, що становили абсолютну більшість населення краю. Однак цього так і не вдалося зробити. З одного боку, уряд ретельно її готував, залучив до обговорення органи повітового самоврядування й різні верстви населення. З іншого втрачався час, що збільшувало напруження в суспільстві, як наслідок цього — поміщицькі погроми й діяльність СРС. Слід врахувати, що уряд не поспішав, оскільки передбачав, що українські воїни залишать армію й повернуться додому для проведення переділу наділів. Це не подобалося цивільному населенню, адже отримавши землю, вони могли приєднатися до активних борців за українську державність і допомагати продуктами харчування. Не факт, що вояки залишили б частини й пішли додому ділити землю, бо вдома могли б зробити це і інші члени родини. Захоплення ж Галичини поляками взагалі перекреслило б сподівання на справедливе вирішення даного питання. Тому, вважаю, західноукраїнський уряд занадто пізно прийняв реформу.

Варто зауважити, що існування двох земельних законів у соборній Україні було наслідком не тільки історичних відмінностей у розвитку обох частин України, але й значним протистоянням їх політичних лідерів. Тому галичани не прийняли закону Директорії. Однією з головних відмінностей між обома гілками українців, вважаю, і їхній відмінний погляд на земельні відносини, адже більшість політиків і населення ЗОУНР виступали за збереження приватної власності на відміну від Директорії.

Все-таки прийнятий земельний закон на Галичині був надзвичайно прогресивним і відповідав інтересам Антанти, на яку не полишали надій керманічі держави. Адже він не проголошував соціалізації, притаманної більшовизму. Однак, як виявиться пізніше, сподівання на Антанту так і не виправдають себе. Для неї пріоритетним завданням східноєвропейської політики залишалося створення сильної Польщі, а визнання незалежної української галицької держави не входило в плани. Хоча наддністрянські політики зробили все можливе аби задовольнити західноукраїнське селянство і показати себе розвиненою демократичною державою в очах світової громадськості.